

ZSIDÓ *REVIVAL* KÖZÉP-EURÓPÁBAN

GIDÓ ATTILA

Zsidó jelen-lét Romániában

1. Közösségek a közösségben

Párhuzamos életkeretek. A holokauszt utáni Kelet-Európa egyik legjelentősebb nagyságú zsidó közössége mára mindössze néhány ezer főre apadt. E közösség az első világháborút követő területi átrendeződések és az azokból származó „kényszerközösségi képződmények” örökösének tekinthető, mégpedig olyan értelemben, hogy anyanyelvében, kultúrájában és a régi állami keretekbe illetve a befogadó társadalomba való integrációjában eltérő fejlődést mutató zsidó/izraelita közösségek lettek sorstársakká és próbáltak valamiféle együttműködést, közös identitást kialakítani az 1945 utáni Romániában.

Amennyiben léteznek párhuzamos történelmek és történetírások, akkor erre talán az egyik legjobb példa az európai zsidóság, ezen belül – mintegy folyamatosan szűkítve a kört – a romániai zsidó közösség. A zsidóság történelmének jellemzője, hogy a galutban (szétszórásban) minden közösség más történelmi, kulturális, stb. pályát járt be és talán mondani sem kell, hogy másképpen ítélték meg saját helyzetüket és az ún. befogadó néphez való viszonyukat. Kétségtelen, hogy a vallás, és a XIX. század végétől a cionista mozgalom alapján találták meg az egyes zsidó közösségek azt a közös nevezőt, amelyre együvé tartozásuk tudatát építhették. Valami viszont mégis azt súgja, hogy sok esetben e két tényező sem volt elég ahhoz, hogy országok, országrészek zsidó származású lakosai között szorosabb kapcsolatok létesüljenek. Konkrét példa erre a két világháború közötti Románia, amelynek létrejöttével különböző nyelvű, kultúrájú és státuszú, sőt, különböző izraelita vallásirányzatokhoz tartozó zsidó közösségek jutottak ugyanazon adminisztrációs határok közé.¹ A 70–80 százalékban magyar nyelvű és az asszimilációs folyamatban előljáró erdélyi zsidóságot

¹ A térségben egyébként nem egyedülálló jelenség az eltérő kultúrkörhöz tartozó zsidó közösségek léte: elég csak Lengyelországra, Csehszlovákiára, vagy Lettorszagra gondolnunk.

1918-ig vajmi kevés kötelék fűzte az óromániai, még az emancipációért küzdő, fele-fele arányban jiddisül, illetve románul beszélő zsidókhoz.

A közép-európai műveltséget hordozó erdélyi izraeliták, valamint a jó-részt askenázi és kis létszámú szefárd regáti társaik 1918 előtti kapcsolata leg-jobb esetben is csak a kereskedelem szintjén működött. Ugyanez érvénye-sült Bessarábia és Bukovina Ókirálysághoz való viszonyában is. Míg a buko-
vinai jiddis vagy német anyanyelvű zsidóság is részesült az 1867-es emancipációs törvény által biztosított jogokban, addig az ugyancsak jiddis, és nagyon kis százalékban orosz nyelvű társaik mindennapjait a szigorú cári tör-
vénykezés és a pogromok határozták meg.

Az országrészek zsidósága közötti jól látható különbség, a nagy-romániai zsi-
dó közösségek „regionális identitásainak” fennmaradása – meglátásom szerint –
hatásában mindmáig lemérhető, még akkor is, ha tart a nyelvi homogenizáció.

Impériumváltás és nemzeti mozgalom. Erdély Romániához való csatolása a zsidó társadalmon belül mélyreható változásokat eredményezett. Az 1918–1940 közötti Románia zsidó lakossága 750 ezer fő körül mozgott (4,2 százalék), ebből 190 ezren éltek Erdély területén. Bessarábiában 200 ezer, Bukovinában 90 ezer, az Ókirályságban pedig 260 ezer zsidó volt.² Az 1918 után beinduló önszerveződési és intézményteremtési folyamat az il-
lető országrészekben önállóan, egymástól függetlenül zajlott. Ami közös volt bennük, hogy – az antiszemitizmus elleni küzdelem mellett – legfontosabb feladatuknak mindannyian az asszimiláció megfélemezését és a zsidók nemzet-
ként való elismertetését tűzték ki célul. A csatolt részek zsidóságának ilyen irá-
nyú törekvései találtak a román állam homogenizációs politikájának tá-
mogatásával. Míg azonban erdélyi vagy besszarábiai vonatkozásban a román kormány önálló nemzetiségként ismerte el a zsidókat, így próbálva őket levá-
lasztani a magyar illetve az orosz kisebbségtől, regáti társaik nemzeti kibonta-
kozását igyekezett gátolni.³ Nem véletlen, hogy az Ókirályságban a mérsé-
kelt asszimilációs politikát folytató Román Zsidók Szövetsége volt a zsidó
közélet meghatározója. Ezzel szemben a csatolt részekben a zsidó nemzeti
szervezetek (Erdélyben az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség), majd
1930/31-től a Zsidó Párt töltötték be ezt a szerepet.

² Iancu, Carol: *Evreii din România 1919–1938. De la emancipare la marginalizare*. Editura Hase-
fer: București, 2000. 52. Vö: Mendelsohn, Ezra: *The Jews of East Central Europe between the
World Wars*. Indiana University Press: Bloomington, 1987. 181.

³ Livezeanu, Irina: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. Humanitas: Bucu-
rești, 1998, 182–209.

Az európai cionista mozgalomba bekapcsolódó romániai zsidóság által kiépített intézményrendszer képezte a két világháború között a kulturális és nyelvi újjáéledés hátterét. Jelentős szerepet játszottak ebben a hitközségek által fenntartott iskolák és a Tarbut-rendszerbe bekapcsolódó tanintézmények, amelyekben az általános zsidó történelem- és irodalomoktatás mellett a héber (ivrit) nyelvet is tanítottak. Tarbut típusú oktatási intézményhálózat leginkább Bessarábiában tudott kibontakozni, ahol mintegy 75 óvodát, elemi iskolát és középiskolát foglalt magában.⁴ Bessarábián kívül csak Lengyelországban és Litvániában működött ilyen nagy számú Tarbut intézmény. Románia többi térségében a Tarbut iskolák száma ennél jóval kisebb volt, és inkább a hitközségek által fenntartott iskolákra hárult az ilyen irányú nevelés.

A pusztulás. A második világháború előtt virágzó zsidó kulturális életet (színház, önképzőkörök, szimfonikus zenekarok, könyvkiadás, sajtó) és intézményrendszert a királyi diktatúra, majd az Antonescu-rendszer zsidóellenes intézkedései, illetve az Észak-Erdélyre vonatkozó zsidótörvények fokozatosan leépítették és tönkretették.

Az 1930-as évek felerősödő román antiszemitizmusa az 1940/41-es legionárius államban csúcson sodort ki, amikor a náciarát Vaszgárda és Antonescu marsall közösen alakítottak kormányt. Ekkorra már Románia jelentős területi veszteségeket tudhatott maga mögött. 1940-ben az ország kénytelen volt lemondani Bessarábiáról és Észak-Bukovináról a Szovjetunió, valamint Észak-Erdélyről Magyarország javára. Az 1944 végére gazdaságilag legyengített és megfélemlített zsidó közösségek nagy része a holokauszt áldozatává vált. A 151 ezer észak-erdélyi zsidóból alig 30–35 ezer élte túl a soát, a román fennhatóság alatt maradt mintegy 600 ezerből pedig 340 ezren.⁵

Újrakezdés. Az 1944 őszétől Erdélybe visszaszállingózó zsidó túlélők még a megélhetéshez szükséges legalapvetőbb feltételekkel sem rendelkeztek. A világháború utáni évek egész Románia területén az újrakezdekről szóltak. Sorra alakultak meg ismét a beszüntetett zsidó szervezetek, intézmények: 1944 novemberében létrejött az Erdélyi- és Bánsági Központi Ortodox Iroda és a Nyugati Szerartású Izraelita Hitközségek Szövetsége. Fokozato-

⁴ Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe...* 199.

⁵ Tibori Szabó Zoltán: Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948) I. *Korunk* 2004. 8. 77–78. Vö. Uő.: Transylvanian Jewry during the Postwar Period, 1945–48 (Part 1). *RFE/RL East European Perspectives* 1 October 2004. 6. 18. A zsidótörvényekre és deportálásokra vonatkozóan lásd még: Braham, Randolph L.: *A magyar holocaust*. I-II. Gondolat/Blackburn International Incorporation: Budapest/Wilmington, 1988.; Iancu, Carol: *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940–1944)*. Polirom: Iași, 2001.

san újraszerveződtek a szociális és oktatási intézmények: Kolozsváron és Nagyváradon megnyílt a zsidó kórház, ismét működni kezdett a kolozsvári Antal Márk Diákegyesület, a Zsidó Gimnázium és az Erdélyi Zsidó Árvagon-dozó. Ugyancsak ekkor alakult meg Erdély nagyobb városaiban a Demokrata Zsidó Népközösség és nyitott irodát Kolozsváron a Zsidó Világkongresszus.⁶ Ezzel párhuzamosan szerveződött újjá Bukarestben a Román Zsidók Szövetsége, a Cionista Szövetség és a Regáti Zsidó Hitközségek Szövetsége. A Román Kommunista Párt a hatalom fokozatos átvételével egyre inkább ellehetlenítette és ellenőrzése alá vonta a kisebbségi szervezeteket is. A kommunista befolyás alá került Demokrata Zsidó Népszövetség 1948-ra teljesen átvette a romániai zsidó közösségi élet irányítását és emberei révén sikerült beépülnie az országrészek hitközségeit tömörítő Romániai Zsidó Hitközségek Szövetségének Föderációjába (Föderáció) is.⁷ 1948/49-től a külföldi zsidó szervezetek sem tudták folytatni tevékenységüket. A román kormány által hozott ilyen irányú rendelkezések érzékenyen érintették úgy a zsidó kispolgári réteget, mint a szociális juttatásokra szorulókat. (Az 1949-ben kitiltott *Joint* 19451–948 között több tízmillió dollárnyi segélyt juttatott a romániai zsidó szervezeteknek.⁸) A feloszlatott külföldi szervezeti javak nagy részének kezelését a Föderáció vette át, amely az 1950-es évektől egyetlen zsidó testületként próbálta meg integrálni az ország izraelita lakosságát (A Demokrata Zsidó Népszövetséget 1953-ban feloszlatták.⁹)

Az 1948-as államosításokkal a teljes romániai zsidó életvilág pártirányítás alá került és a megmaradt intézmények a szocialista nevelés szolgálatába állottak. A zsidó kultúra és a vallási hagyományok megőrzésének eszközeit a leépítések és a központosítás révén sikerült egynyelvűvé tenni, így például 1953-ban, több más zsidó lappal együtt, megszűnt a magyar nyelven szerkesztett zsidó napilap, az *Új Út*. Az 1956-tól újból jelentkező „zsidó sajtó” már csak a román nyelvű *Revista Culturii Mosaic*-ből (Izraelita Szemle) állt. Tovább működtek még a bukaresti Állami Zsidó Színház és az IKUF kórus, amelyek rendszeresen járták előadásaikkal az országot. A hitközségek és a zsinagógák viszonylagos szabadsága Moses Rosen országos főrabbi kijáráseinak és alkui-nak köszönhetően mindvégig megmaradt a kommunista éra alatt. Ugyanígy

⁶ Tibori Szabó: Az erdélyi zsidó közösség... 79–81.

⁷ Kuller, Hary: *Evreii în România anilor 1944–1949. Evenimente, documente, comentarii*. Editura Hasefer, București, 2002. 101.

⁸ Tibori Szabó: Az erdélyi zsidó közösség... 83.

⁹ Kuller: *Evreii în România...* 140. A második világháborút követő időszakra lásd még: Rotman, Liviu: *Romanian Jewry: The First Decade After the Holocaust*. Edited by Randolph L. Brachman: *The Tragedy of Romanian Jewry*. Columbia University Press: New York, 1994. 287–333.

– a szocialista blokkban egyedülálló módon – jó néhány délutáni vallási iskolát, kóser-ételt elosztó központot és kóser éttermet is működni hagytak. Az 1967-ben Romániába visszaengedett Joint pedig jelentős pénzzel segítette a Föderáció szociális irányú tevékenységét.¹⁰ Az 1989 után újjáéledő zsidó közösségi élet tulajdonképpen ezekből építkezett.

2. Az örökösök reneszánsza

Alku és kivándorlás. A zsidó kultúra és életvilág kommunista időszak alatti térszerzését nagyban siettette maga a kivándorlás is. Az új világrendből való kiábrándulás és az 1948-as zsidó államalapítás a romániai zsidóság többségét az ország elhagyására készítette: 1948–1995 között mintegy 272 ezer zsidó vándorolt ki Izraelbe.¹¹ Az első nagy kivándorlási hullám az 1948–1951 közötti időszakra tehető (116 ezer fő). Ezt követően a román hatóságok több száz cionista vezetőt és aktivistát tartóztatnak le, és gyakorlatilag teljesen lezárják a határokat az alijázók előtt.¹² Az 1958-tól ismét engedélyezett kivándorlás mértéke még a román hatóságokat is meglepte. A 10–20 ezerre becsült lehetséges kivándorlási kérelmek helyett mintegy 130 ezret iktattak, és 1966-ig 106 ezer zsidó hagyta el az országot.¹³ Ezt követően a román hatóságok már „fejpénzt” kértek minden egyes kivándorlóért. (Átlagban 3000 USD/fő).¹⁴ Az 1980-as évek végére a többszázezres romániai zsidó közösségből alig maradtak 15 ezren.

Kétségtelen, hogy a nagyarányú kivándorlás lehetővé tételében döntő szerepet vállalt Moses Rosen főrabbi, akinek megítélése 1989 után mégsem vált egyértelműen pozitívvá. Bírálói főleg azt róják fel neki, hogy együttműködött az alijázó zsidókat közönséges árucikként kezelő elnyomó rendszerrel, emellett pedig teljesen kisajátította a közösségi ügyek irányítását. (Rosen arcképének a *Revista Cultului Mozaic* minden számában szerepelnie kellett. Emiatt zsidó körökben a lapot „Rosenblatt”-ként is emlegették.¹⁵)

¹⁰ Gitelman, Zvi: Reconstructing Jewish Communities and Jewish Identities in Post-Communist East Central Europe. *Jewish Studies at the Central European University I*. Central European University: Budapest, 2000. 38.

¹¹ Bines, Carol: *Din istoria imigrărilor în Israel 1882–1995*. Editura Hasefer: București, 1998. 90.

¹² Uo. 92.

¹³ Uo. 93.

¹⁴ Wasserstein, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*. Harvard UP: Cambridge, Massachusetts, 1996. 210.

¹⁵ Gitelman: Reconstructing Jewish Communities... 38.

Az 1992-es népszámlálások 8955, a 2002-esek pedig 5870 zsidót regisztráltak.¹⁶ A hivatalos népszámlálási adatoktól eltérő adatsorokkal dolgozik az országos hitközségi szövetség, utóbbi a hitközségi tagok számát veszi alapul. Azt viszont tudni kell, hogy ezek egy része vallási értelemben nem zsidó, vagy csak részben zsidó származású (élettársak, gyermekek), akik a népszámlálásokkor nem biztos, hogy zsidónak vallották magukat.¹⁷ A Föderáció kimutatása szerint 2002-ben országos szinten valamivel kevesebb, mint 11 ezer hitközségi tag volt, amelynek 71 százaléka rendelkezett zsidó gyökerekkel.¹⁸

Újraformálódó identitás. A kommunista hatalom bukásával, ahogy a régió többi államaiban is, lehetőség nyílt arra, hogy a még megmaradt zsidó közösségek önmagukra találjanak és létrehozzák az etnikai csoportidentitás újraélesztéséhez illetve megteremtéséhez szükséges szervezeti kereteket. A diaszpórára jellemzően a zsidó kulturális újjáéledés, az ebbe való bekapcsolódás és az ennek meghatározó háttérrel biztosító történetírás mára már nem kizárólag zsidó részvétellel történik. Ez figyelhető meg az 1989 utáni Romániában is, ahol sok esetben nem zsidó identitású és eredetű egyének vesznek aktívan részt a közösségi, illetve a zsidó kulturális élet alakításában. Az sem elhanyagolandó, hogy amíg 1989-re, és az azt követő néhány évben a zsidó lét vállalása és a hagyományokhoz való ragaszkodás az idős generációra volt jellemző, addig mára egyre több fiatal sikerült bevonni a közösségi életbe.

A régió kommunista rendszereitől függően, a különböző zsidó közösségek eltérő módon éltek meg zsidóságukat, már amennyiben felvállalták azt. 1990 óta viszont mindannyiuk közös jellemzője, hogy szabadon választhatják meg öndefiníciójuk módját és minőségét. Az ezt befolyásoló tényezők pedig már nem a politikai rendszerek, hanem az integráló társadalom és állam, valamint a világ zsidósága és Izrael részéről érkező impulzusok.¹⁹

A rendszerváltózás utáni közép-kelet-európai országokban egy újraformálódó zsidó identitásnak lehetünk tanúi. Ennek alapját a holokausztot túlélő generáció és e szörnyű eseménnyel már csak súlyos és kényszerű örökségként szembenéző fiatalok világszemlélete képezi. A holokausztot követően a Romániában maradt zsidóság egy része teljesen elfordult a vallástól és

¹⁶ Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2003. 200–201.

¹⁷ A Halacha törvényei szerint az minősül zsidónak, aki zsidó anyától született, vagy a Halacha által meghatározott szabályokat követve tért át izraelitának. Ezzel szemben a népszámlálások bevallás alapján sorolják be a megkérdőjelezetteket.

¹⁸ *Calendar – Luate pe anul 5764 (2003–2004)*. Federația Comunităților Evreiești din România: București, 2003. 134.

¹⁹ Gitelman: *Reconstructing Jewish Communities...* 35.

nyitottá vált a „nemzetmentes-nemzetsemleges szocialista és kommunista eszmékre. Annál is inkább, mert így számos, hovatartozási tudatában megzavart ember új menedékre talált.”²⁰ A szilárd identitás nélküli, új mítoszokra fegékony generáció²¹ visszatalálása zsidóságához általában a hitközségi életbe való bekapcsolódás révén történt meg. A hitközségi és zsidó közösségi életben való részvétel viszont nem járt együtt a vallásossághoz, a vallásos hithez való viszonyulás változásával. A judaizmus, mint kulturális örökség és zsidó múlt, nem pedig mint Istennel való kapcsolat, a Teremtőhöz való viszony vált a közösségi élmény részévé. Az 1990 után hitközségi taggá váló és aktív szerepet vállaló idős réteg egy része ma is vállalja kommunista múltját és kisebb-nagyobb mértékben azonosul is vele. A judaizmust hagyományápolásként fogják fel. A fiataloknak továbbadott zsidó tudat éppen ezért – és a karizmatikus vallási vezetők teljes hiánya miatt²² – egyre inkább világi formát ölt.

A közösségi élet keretei. A modern zsidó identitás már nem vallási közösségre, hanem etnikai összetartozásra épít.²³ Ennek legfőbb jele az, hogy – még a nagyobb létszámú romániai zsidó közösségekben is – a vallási szertartások visszahúzódtak az imaházak falai közé. Bukarest és néhány város kivételével a zsinagógákat csak nagyobb ünnepek, vagy megemlékezések alkalmával nyitják meg. Szombatonként sok esetben még a minjához szükséges számú férfi sem gyűlik össze. Hogy mégis a hitközségek maradtak a legfőbb szervezőerők, annak történelmi okai vannak. Mindvégig ők biztosították a közösségi életben a folytonosságot és az állammal való kapcsolattartást. A diktatúra évtizedei alatt pedig ők voltak a belső, szociális feladatokat ellátó intézmények fenntartói és a *Joint*-támogatások elosztói. Emellett pedig a zsidó hagyományápolást is felvállalták. A romániai hitközségek mind a mai napig megőrizték ezt a fajta arculatukat és vallási intézményi jellegük egyre inkább az elvilágiasodás felé tart.

Az elmúlt 15 évben a romániai zsidó életvilág alakítása elsősorban a 32 működő hitközségre és az őket tömörítő bukaresti központú Romániai Zsidó Hitközségek Föderációjára (*Federația Comunităților Evreiești din România*), valamint a mellette működő szervezetekre hárult. Az is igaz, hogy minden nagyobb kezdeményezés és rendezvény Bukarestből indul ki, aminek az az egy-

²⁰ Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből.* Jelenkor Kiadó: Pécs, 2002. 189.

²¹ Uo. 190.

²² A romániai zsidó közösség már rabbit sem tud „kitermelni” soraiból. A jelenlegi országos főrabbi, Menachem Hacoen, izraeli származású, a román nyelvet pedig nem beszéli. Az egyetlen erdélyi rabbi, Neumann Ernő (Temesvár) 2004 áprilisában hunyt el.

²³ Gitelman: *Reconstructing Jewish Communities...* 36.

szerű magyarázata, hogy ott vannak meg hozzá a kellő feltételek. A fővárosban él jelenleg az ország zsidóságának fele, ami a népszámlálási adatok szerint 2400 (mint nemzetiség), a hitközségi szervezet szerint viszont 4200 lélek (mint hitközségi tag).²⁴ A legnagyobb zsidó közösségek is, mint a galaci, bákói, temesvári, nagyváradi, marosvásárhelyi, vagy a kolozsvári csupán 300–600 főre rúgnak,²⁵ a legkisebbek pedig csak néhány tagból állnak. Ezek külső segítség nélkül még az önfenntartáshoz szükséges anyagiakat sem tudják előteremteni. A kormány és a külföldi zsidó szervezetek által juttatott pénzeket a Föderáció osztja le a vidéki hitközségeknek, amelyek így viszonylag jól működő intézményrendszert képesek fenntartani.

Szinte minden nagyobb közösség rendelkezik kóser étteremmel, könyvtárral, Aradon, Temesváron és Bukarestben pedig idősek otthona is működik. Az ország különböző nyaralótelepein a Föderáció kedvezményes üdülést biztosít a nyugdíjas korúak számára. A borszéki nyaralótelep például nemcsak a romániai, hanem a külföldi zsidó turisták körében is igen népszerű, már csak azért is, mert itt működik az ország üdülői közül egyedül rituális fürdő (mikvé).

Hitközségi adatok szerint országszerte mintegy 4700 személynek juttat anyagi segítséget a Föderáció és a Joint, ezeknek 74 százaléka kisnyugdíjas. Ezen kívül körülbelül 1600 személynek biztosítanak téli és pészachi készpénzsegélyt, ingyenes étkezést, élelmiszer- és ruhacsomagokat. Jelenleg, a *Project Vision for Romania* program keretében 28 vidéki orvosi rendelőben és több bukaresti klinikán részesülhetnek térítésmentes orvosi ellátásban a hitközségi nyilvántartásban szereplő rászorulóknak.²⁶

A zsinagógák restaurálására és a temetők fenntartására a Föderáció külön programot dolgozott ki. 1995-ben hozták létre a Zsidó Örökségmegőrző Bizottságot (*Comisia pentru Conservarea Patrimoniului Evreiesc*) azzal a céllal, hogy az ország területén levő zsinagógákat, imaházakat számba vegyék és felújítsák.²⁷ 1996–2002 között a Föderáció 470 ezer USD-t költött zsinagógák feljavítására (Brassó, Marosvásárhely, Máramarossziget, Rádăuți, Gyulafehérvár, Tecuci) és 175 ezret temetők rendberakására (Arad, Medgyes, Tulcea, Botosani, Beszterce, Gura Humorului). A költségeket minisztériumi és *Joint*-támo-

²⁴ Gyurgyík – Sebők: *Népszámlálási körkép...* 201. Vö. *Calendar – Luah...* 136.

²⁵ A Föderáció adatai szerint a kilencvenes években Bukarestben 5300, Temesváron 710, Nagyváradon 570, Jászvásáron 540, Kolozsváron 512, Aradon 370, Bakóban 360, Brassóban 280, Marosvásárhelyen 260 és Galacon 252 hitközségi tag élt. http://www.romanianjewish.org/roffedrom_01.html.

²⁶ *Calendar – Luah...* 134.

²⁷ *Realitatea Evreiască* (RE) 1996. július 16–augusztus 15. 32–33.

atásokból, valamint magánadakozásokból fedezték.²⁸ Sok esetben a kihasználatlanul álló zsinagógákat, hitközségi tulajdonban levő épületeket bérbe adták, kizárólag kulturális célokra. (Temesvár, Dicsőszentmárton, Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmárnémeti, stb.)²⁹ Kolozsváron például a volt Poale Cedek imaházát (zsidó iparosok temploma a két világháború között) a Tranzit Alapítvány bérlé és a város egyik legismertebb kulturális központjaként működik. A Szabók utcai volt ortodox zsinagóga épületét pedig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem vásárolta meg és ide költöztette a Történelem-Filozófia Karon belül működő Zsidó Tanulmányok Tanszékét. A föderáció temető-felújítási programjával párhuzamosan az 1990-ben létrejött kolozsvári *Moshe Carmilly* Zsidótörténelmi Intézet a Tel-Avivi Egyetem Diaszpóra Kutatási Központjával közösen elkezdte a mintegy 500 erdélyi zsidó temető felmérését is.³⁰

Generációk. A zsidó kultúra és hagyományok megőrzésére fordított erőfeszítések megtérülni látszanak. Egyre több zsidó származású fiatal sikerül bevonni a közösségi életbe. A vallási ünnepek (pl. Purim, Hanuka) megszervezésében és lebonyolításában jelentős részt vállalnak a Zsidó Ifjúsági Szervezet (*Organizația Tineretului Evreiesc din România*) tagjai is. Az is igaz viszont, hogy ezek az eredmények igencsak ellentmondásosak. Ha arra gondolunk, hogy egy előregedő közösségről van szó és a halálozások száma messze meghaladja a születéseket, a vegyes házasságok aránya pedig 70–80 százalék körül mozog, akkor legalábbis a vidéki zsidóság előtt nem áll fényes jövő.³¹ Az Ifjúsági Szervezet is csak 1998-ban, tehát a rendszerváltás után kilenc évvel jött létre, és néhány helyi csoportjától eltekintve szinte csak nevében létezik. 2002-ig 13 fiókot létesített országsszerte, ezeknek egy része viszont „egy-két személyes”, a fenntartott klubhelyiségek és infrastruktúrák (számítógépek, multimédia tár, stb.) pedig jórészt kihasználatlanul állnak. Ezen a Föderáció úgy próbál segíteni, hogy táborozásokat, vezetőképző szemináriumokat rendez a zsidó fiatalok számára, akik később bekapcsolódhatnak a szervezet munkájába. A zsidó kultúrával, hagyományokkal való megismerkedést célozzák a Föderáció Oktatási Központja által 5–13 éves fiatalok számára szervezett táborok.

²⁸ RE 2002. szeptember [sic!] 170–171.

²⁹ Uo.

³⁰ Gyémánt, Ladislau: The „Dr. Moshe Carmilly” Institute for Hebrew and Jewish History 1993–1994. *Studia Judaica* 1994. 194.

³¹ Jelenleg a 60 év felettiak a hitközségi tagok mintegy felét teszik ki. A kilencvenes években, Bukarestben a 3500 hatvan évnél idősebb hitközségi taggal szemben alig volt 530 16–35 év közötti személy, Temesváron pedig 330:130 volt ez az arány. Ugyanez jellemző a többi vidéki közösségre is. http://www.romanianjewish.org/roffedrom_01.html.

Az utánpótlás, a zsidó életvilág fenntartásának és továbbvitelének kényes pontja a kivándorlás kérdése. A romániai diaszpóra túlélésért folytatott küzdelme és Izrael alijázást serkentő politikája között ellentét feszül. Jelzésértékű, hogy 2002 áprilisában, a Temesváron megtartott Tnuat Alija Klub konferenciáján mintegy kétszáz romániai zsidó fiatal vett részt.³² (Jelenleg a 15–35 év közötti romániai zsidó fiatalok száma 1000 körül mozog.) A konferencia programja a kivándorlási lehetőségek és az aktuális izraeli viszonyok ismertetése volt. A 2002-ben létrejött Cionista Egyesület ugyancsak az alijázás gondolatának népszerűsítését tűzte ki céljául.

A kommunista időszak alatt szocializálódott, ma 40–50 éves generációt próbálta meg visszanyerni a zsidóságnak a Föderáció azzal, hogy Bukarestben és a nagyobb vidéki központokban klubokat létesített számukra. Jelenleg országszerte mintegy 18 középkorúak klubja működik, tevékenységük pedig heti összejövetelekből, zsidó tematikájú előadások szervezéséből áll.³³ A közösségi életbe való bevonásuk már csak azért is lényeges, mert közülük kerülnek majd ki a jövődombeli hitközségi és zsidó közéleti vezetők.

Zsidó kultúra és nevelés. Az identitás megőrzése terén évtizedek óta fontos szerepet töltenek be a Talmud-Tóra kórusok, a Zsidó Színház és a *Realitatea Evreiască* (Zsidó Valóság. Korábban *Revista Cultului Mosaic*) című kéthetenteként megjelenő, román nyelven szerkesztett lap. Országszerte, a hitközségek mellett több kórus is működik. Tagjaik nagyobb része 35 év alatti fiatal. Sokan közülük nem csupán közösséget és az identitásukban való megerősítést, hanem az alijázásra való felkészülést látják benne:

„Keresik a saját identitásukat. Nagyon sokan keresik. És sokan úgy érzik, hogy ezen keresztül közel kerülhetnek a zsidósághoz. Mások ki akarnak vándorolni, és mielőtt elmennének Izraelbe, azelőtt ide jönnek megismerkedni a kultúrával, részt venni benne és aztán ugródeszkaként használnva ezt, távoznak.”³⁴

A kórusmozgalom főleg a fiatal generációhoz próbál eljutni, ugyanúgy, ahogy a *Realitatea Evreiască* is létrehozta saját, fiataloknak szóló mellékletét, amit az Ifjúsági Szervezet tagjai szerkesztenek.

A forradalom, illetve Moses Rosen főrabbi halála után a *Realitatea Evreiască* érezhető minőségi javulást mutat, és bizonyos értelemben a hangneme is megváltozott. Amíg a korábbi időszakban a holokauszt témája csak a hivata-

³² RE 2002. április 16. – május 15. 162–163.

³³ *Calendar – Luah...* 24.

³⁴ Halmos Katalin (Kolozsvár, 1950) szóbeli közlése. (Kolozsvár, 2004. szeptember 13.) A beszélgetés hanganyaga a szerző tulajdonában.

los román történetiszemléletnek megfelelően jelenhetett meg a lapban (értsd ez alatt az észak-erdélyi deportálások kihangsúlyozását), addig a kilencvenes évek közepétől egyre több írás szól az Antonescu-rezsim bűneiről és a transznyisztriai deportálásokról. Egyre gyakrabban foglalkozik az utóbbi időben megerősödő romániai antiszemitizmus kérdésével is.³⁵

A *Realitatea Evreiasă* jelenleg az egyetlen rendszeresen megjelenő romániai zsidó lap, mellette viszont létezik jó néhány időszaki kiadvány is. 1995-től saját lapot ad ki például a kolozsvári székhelyű Memento Buchenwald Egyesület, melynek alapító tagjai között ott találjuk többek között Kallós Miklós és Gáll Ernő filozófusokat is. A lap főleg deportáltak visszaemlékezéseit, velük készült interjúkat, illetve holokauszttal kapcsolatos írásokat közöl.

1990 óta működik Bukarestben a Föderáció Hasefer nevű könyvkiadója, melynek kiadványai mára elérték a néhány százat. Elsősorban a zsidó kultúra romániai népszerűsítése és terjesztése a céljuk, viszont kiadványaik jelentős részét az egyetemi oktatásban is használják. Kínálatuk a történelemtudománytól a zsidó szépirodalomig, judaikáig és különböző szótárakig, lexikonokig terjed. Munkájukhoz a *Jointtól* kapnak támogatást és ennek köszönhetően könyveiket jóval az önköltségi ár alatt tudják értékesíteni. A Föderáció saját internetes honlappal is rendelkezik (www.romanianjewish.com).

Bukarestben működik Románia egyetlen zsidó óvodája és iskolája, amely az Európa-szerte jelenlevő Lauder zsidó oktatási hálózatba tartozik. Tanrendjükben kiemelt szerepet kap a zsidó hagyományok, a héber- és idegen nyelvek oktatása.

Kolozsvár zsidósága. Amint már hangsúlyoztam, az erdélyi zsidó közösségek számos téren különböznek regáti társaiktól, ami jórészt az eltérő történelmi fejlődésnek tudható be. Habár a két világháború között és a kommunista időszakban jelentős mértékben oldódtak a nyelvi és kulturális különbségek az ország zsidóságán belül, még máig sem tűntek el teljesen. Ezt a típusú különállóságot, de ugyanakkor a fokozatos átalakulást, a román zsidóságba való felszívódást tükrözik a kolozsvári zsidó közösségben végbemenő folyamatok.

1930-ban 13 500, 1941-ben pedig 16 700 izraelita élt a városban³⁶, amelynek nagy része, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűnek vallotta magát

³⁵ Az 1989 utáni romániai antiszemitizmusra lásd: Braham, Randolph L.: *Romanian Nationalists and the Holocaust: The Drive to Refurbish the Past. Jewish Studies at the Central European University I*, Budapest, 2000, 11–26.; Shafir, Michael: *Anti-Semitism in the Postcommunist Era*. In: Braham: *The Tragedy...* 333–386.

³⁶ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája IV. Fehér, Beszterce–Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány–Pro Print Könyvkiadó: Budapest–Csíkszereda, 2001. 667.

(magyar, zsidó) és mi volt az anyanyelve (magyar, jiddis, stb.), magyar nyelven beszélt és magyar kulturális háttérrel rendelkezett. 1992-re 344, 2002-re pedig 223-ra apadt Kolozsvár zsidó lakossága.³⁷ Ennél valamivel nagyobb számértékeket kapunk, ha a hitközségi tagok számát vesszük alapul (512, illetve 350).³⁸

1945 után mélyreható változások mentek végbe a város zsidó közösségének összetételében (belső népeségmozgás, kivándorlás), melyek azt eredményezték, hogy a magyart fokozatosan egy vegyes, magyar-román zsidó életvilág váltotta fel. Hozzájárultak ehhez a holokauszt miatti általános kiábrándulás a magyarosodás sikerességéből és a román társadalomba történő integráció nyújtotta lehetőségek is. A kettős identitás (magyar zsidó) vállalása szinte teljes mértékben lehetetlenné vált.³⁹ Az önmeghatározási problémákra a magyar zsidó identitás feladásán keresztül több megoldás is kínálkozott: felszívódni a „demokratikus néptömegekbe”, orientálódni a románság felé, alijázni, vagy más, Izraelen kívüli országba kivándorolni.⁴⁰

Természetesen történtek próbálkozások a traumák feldolgozására és a kettős identitás továbbvitelére is. Halmos Katalin zenetanárnő, a kolozsvári zsidó hitközség mellett működő kórus vezetője zsidó és magyar kötődését egyaránt fontosnak tartja:

„Én úgy nevelkedtem fel, hogy erről otthon alig volt szó. Tehát tudtam, hogy a szüleim zsidó származásúak, de a magyar kultúrához kötődtem kiskorom óta. És akkor, tulajdonképpen mind a mai napig sokkal többet tudok Kodályról, Bartókról és a magyar népdalról, mint erről a zenei anyagról. (A kórusnak betanított zsidó énekekre gondol. – G. A.) Tehát, én ezt felnőttként és lassan tanultam meg. Úgyhogy, én úgy érzem, hogy az ember lehet kettős identitású. Lehet tehát, hogy ide is tartozom és oda is, de nem könnyű. Időnként nagyon nem könnyű. (...) Itt is otthon érzem magam, de ott is, és aki valamelyiket el akarja tőlem venni, azzal már nem is tárgyalok egyáltalán tovább.”⁴¹

A vallásosság mára egyáltalán nem jellemző a kolozsvári zsidó közösségre. A hitéletet továbbvivő személyek is, az ország többi közösségéhez hasonlóan, inkább kulturális örökségként tekintenek a judaizmusra és gyermekeiknek is így örököltik át. Az esetek többségében a szülők holokauszt élménye, és

³⁷ Gyurgyík – Sebők: *Népszámlálási körkép...* 200–201.

³⁸ Az 1990-es években, az 512 hitközségi tag kormegoszlása a következő volt: 15 éves alatt 46, 16–35 év között 73, 36–60 között 158 és 60 felett 235 személy. http://www.romanianjewish.org/roffedrom_01.html.

³⁹ Tibori Szabó Zoltán: Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948) II. *Korunk* 2004. 9. 85.

⁴⁰ Uo. 86.

⁴¹ Halmos Katalin (Kolozsvár, 1950).

kevésbé a kultúra, vagy a vallás az, ami meghatározza a zsidó identitás, a zsidó múlt továbbadását:

„Két fiam van. Ötven év körüliek. Egyik sincs körülmetélve. Én nem voltam, vagyis nem is vagyok vallásos. Nem tudnak jóformán semmit a zsidó vallásról, amit gyakran a szememre hánynak. (...) De olyan nincs, hogy ne zsidónak vallják magukat! Olvastak mindent, ami a holokausztról szól, s ami a kezük ügyébe került. Van egy zsidó identitástudatuk, anélkül, hogy tudnának valamit a zsidó vallásról.”⁴²

Lényeges, hogy azok a személyek, akik hitközségi tagok, és valamilyen formában részt vesznek a közösségi életben, szinte kivétel nélkül zsidónak vallják magukat, még akkor is, ha nem vallásosak.

Müller Béla, kolozsvári hitközségi elöljáró mindezt a következő módon éli meg:

„1944 után én nem hagytam el a vallásomat, de nem is voltam templomjáró, vallásos ember. (...) Most, nyugdíjas koromban kezdtem templomba járni. Jelenleg pedig a kolozsvári zsidó hitközség keretén belül tevékenykedek, vezetőségi tag vagyok. Én foglalkozom a vallási problémákkal. A hivatalos címem consilier cu probleme de cult (vallási ügyekkel foglalkozó tanácsos – G.A.) A hitközséghez úgy kerültem, hogy 1989 után szükség volt olyan emberre, aki ismeri a vallási előírásokat. Mivel tudták, hogy én vallásos nevelésben részesültem, megkértek, kapcsolódjak be a hitközség munkájába. Meg kell mondjam, nem azért járok templomba, mert vallásos vagyok, hanem azért, mert a zsidó nép az egyedüli földkerekségen, amelyiknek a történelme szigorúan hozzá van kötve a valláshoz. Tehát számomra elmenni a templomba, az azt jelenti, hogy ápolom a zsidó tradíciót. És általában ez a helyzet a többi kolozsvári zsidóval is.”⁴³

Ugyanezt erősíti meg Kallós Miklós filozófus, volt kolozsvári hitközségi elnök is:

„Én gyerekkoromban, serdülőkoromban nagyon vallásos környezetben éltem. (...) Jól ismerem a zsidó vallási életet. A deportálástól kezdve vallástalan lettem. Egyrészt érzelmi okokból, másrészt kapcsolatba kerültem a kommunista mozgalommal, a marxista ideológiával. Intellektuális síkon ez vezetett a szabad gondolkodáshoz és a mai napig is az vagyok. De ugyanakkor soha nem tagadtam meg a zsidóságot, valamilyen kapcsolatom mindig volt a zsidó hitközséggel és 1997-ben megválasztottak a zsidó hitközség elnökének. Akkor,

⁴² Kallós Miklós (Nagyvárad, 1926) szóbeli közlése. (Kolozsvár, 2004. július 28.) A beszélgetés hanganyaga a szerző tulajdonában.

⁴³ Gidó Attila: Életút interjú Müller Béla (Kolozsvár, 1922) hitközségi elöljáróval. www.centropa.webgarden.editor.ivy.hu.

hogy úgy mondjam, – idézőjelben – székfoglaló beszédemben egyik bekezdés az volt, hogy mindenki tudja, hogy nem vagyok vallásos, tehát nem fogok színházat játszani, hogy most hitetlen vallásos leszek. De ugyanakkor tisztában vagyok azzal, hogy a vallás a legfőbb tényező, amely a zsidóság történelmi megmaradásához hozzájárult, és mint hitközségi elnök mindent el fogok követni, hogy amennyire lehet, ez a hitélet, vallásos élet, legyen. Sőt, mivel kiöregedtek ezek a vallási rituáléhoz értő emberek, én vállaltam és most is csinálom, miután már nem vagyok elnök. Szombatonként előimádkozom a templomban, megcsinálom, amit kell, a tórából olvasok anélkül, hogy hívő lennék.”⁴⁴

A magyar, illetve román identitású zsidó egyének többsége teljesen kimarad, önmagát zárja ki a zsidó közösségből.

A második világháború után Kolozsvárra beköltözött román zsidó családok felnövő gyermekei közül természetesen csak igen kevesen sajátították el a magyar nyelvet, ezzel párhuzamosan a magyar kulturális családi háttérrel rendelkezők körében pedig egyre gyakoribbá vált az „elrománosodás”. A jelenség főként az 1980-as évektől mutatkozott meg, és az 1990 után beinduló ifjúsági szervezkedés ezt csak fokozta: Az Ifjúsági Szervezet kolozsvári csoportján belül és a különböző közösségi foglalkozásokon a társalgás nyelve a román. Országos kiterjedésű, működő szervezeti élete tulajdonképpen csak a fiatalokat magába tömörítő szervezetnek van, és valószínűleg ez az egyetlen olyan eszköz, amin keresztül programszerűen lehet látványos eredményeket elérni az ország zsidóságának egységesítése terén (táboroztatások, vezetőképző konferenciák, kórustalálkozók, stb.). Természetesen mindehhez hozzájárul az iskolai, és nem utolsósorban a lakókörnyezeti háttér is.

Zsidó tanulmányok (Jewish Studies). A zsidó történelem középiskolai és egyetemi oktatásba való beemelésével valamint kutatóintézetek létesítésével Romániában is beindult egy olyan folyamat, ami a keresztény népesség felé való nyitást, az előítéletek tompítását szolgálja. Itt elsősorban négy nagyobb központról érdemes említést tenni.

A rendszerváltozás utáni Romániában elsőként, 1990 októberében jött létre Kolozsváron egy zsidóságkutató intézet, amely a város két világháború közötti neológ főrabijának (Weinberger Mózes/Moshe Carmilly-Weinberger) nevét viseli. Az intézet a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia Karának keretén belül működik, megfogalmazott célja pedig „a romániai zsidó történelem tanulmányozása és az ország életében betöltött

⁴⁴ Kallós Miklós (Nagyvárad, 1926).

jelentőségének ismertetése.”⁴⁵ Az intézet tulajdonképpen a kommunista rendszer miatt kényszerzünet alatt lévő zsidó kutatást és oktatást próbálta újraindítani és megszervezni, viszonylagos sikerrel. 1991 óta éves rendszerességgel rendeznek nemzetközi konferenciákat, melyek anyagait az ugyancsak ekkortól megjelenő *Studia Judaica* évkönyvükben közlik. Az intézmény munkája tulajdonképpen két síkon (oktatási és kutatási) folyik. A kutatási program keretén belül még a kilencvenes évek elején beindították a romániai levéltárakban és könyvtárakban fellelhető erdélyi zsidó vonatkozású anyagok számbavételét és mikrofilmzését, valamint az erdélyi zsidó temetők feltérképezését. 2001-ig mintegy 200 temetőt mértek fel és fényképeztek le. Emellett bekapcsolódtak a már az 1980-as évek közepétől folyó zsidó forráskiadásba is, *Bibliotheca Judaica* címen megjelenő könyvsorozatukban pedig már több, erdélyi vonatkozású munkát jelentettek meg.

Oktatási programjuk az intézmény keretén belül, az egyetemi diákságnak szervezett különböző, zsidó vonatkozású tárgyak oktatásával indult (héber nyelv, zsidó történelem, irodalom, kultúra) és meglehetősen nagy népszerűségnek örvendett. Míg az 1993/94-es tanévben 160 kolozsvári egyetemi hallgató vett részt a meghirdetett programokban, addig ez a szám 1997/98-ban 450 főre emelkedett.⁴⁶ 1998-tól az egyetem keretén belül Zsidó Tanulmányok magiszteri, majd 2001-től egyetemi fokú képzés indult be, emellett pedig egyre bővülő könyvtárat is működtetnek.

1999 januárjában a román közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy az elemi és középiskolákban külön történelemórákat kell szólni a holokauszt oktatására. Az erdélyi történelemtanárok erre való felkészítését is az Intézet végzi.

Kolozsváron kívül még a krajovai (1997), a bukaresti (1998) és a jászvásári (2003) egyetemek mellett jöttek létre zsidóságtudományi intézetek, hasonló megfogalmazott célkitűzésekkel és kiadványokkal (*Studia Hebraica/Bukarest, Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae/Jászvásár*). Ugyancsak zsidókutatással foglalkozik a bukaresti hitközségi szövetség által működtetett Romániai Zsidó Történelemtudományi Központ is.

A hivatalos, vagy oktatási intézmények mellett több romániai, vagy az országban kirendeltséget fenntartó szervezet, alapítvány szakosodott zsidó életút-interjúk készítésére és zsidó tárgyú írásos emlékek, dokumentumok gyűjtésére. Jelentős eredményeket ért el ilyen téren a temesvári Smaranda Vultur

⁴⁵ Gyémánt, Ladislau: The „Dr. Moshe Carmilly” Institute for Hebrew and Jewish History. *Studia Judaica* 1991. 7.

⁴⁶ Uő.: The Activity of the „Dr. Moshe Carmilly” Institute for Hebrew and Jewish History in the Academic Year 1997–1998. *Studia Judaica* 1998. 218.

által vezetett csoport,⁴⁷ és a bécsi székhelyű Centropa Zsidó Családtörténeti Központ, mely a *Közép- és Kelet-Európai Zsidóság Történetének Élő Archívuma* elnevezéssel készít egy olyan adatbázist, amely főleg régi családi fényképeken és hozzájuk tartozó történeteken alapul. A Centropa égisze alatt 10–15 interjúzó közreműködésével jelenleg hat romániai nagyvárosban folyik munka (Marosvásárhely, Brassó, Kolozsvár, Temesvár, Arad, Bukarest) és további három települést készülnek bevonni az adatgyűjtésbe (Máramarosziget, Szatmárnémeti, Krajova).

Antisemitizmus és a román közélet. A romániai zsidó életvilágot közvetlenül érintő probléma az antisemitizmus kérdése. A proletár internacionalizmus megszavával lefojtott, illetve leplezett kelet-európai antisemitizmus és nacionalizmus 1989 utáni felszínre törése a társadalmi problémákkal küszködő Romániára is jellemző. A szakkönyvek és tankönyvek által „tisztára mosott”, mitizált román történelmen felnőtt nemzedékek és az ezt művelő írástudók kilencvenes évekbeli kényszerű szembesülése a holokauszt eseményeivel, illetve Antonescu marsall szerepével a romániai zsidóság elpusztításában, sokkoló erővel hatott. A korábbi állásponthoz ragaszkodó ún. negacionisták (holokauszt-tagadók), továbbra is azon a nézeten állnak, hogy Romániában nem folyt szisztematikus zsidóirtás, vagy, ha folyt is, túlbecsült az áldozatok száma. Ezt az álláspontot képviseli Gheorghe Buzatu sokat idézett és olvasott történész, professzor is. Mellesleg, Buzatu a szélsőséges Nagy-Románia Párt színeiben tagja a román szenátusnak és a Ion Antonescu Marsall Szövetség (*Liga Marelui Ion Antonescu*) elnöke. Mint az Antonescu-kultusz töretlen harcosa, több, a marsallnak emléket állító könyv, és műemlék kezdeményezője is.⁴⁸

Az 1989 utáni években mintegy 28 aktív tevékenységet folytató neonáci szervezet, csoport működött Romániában, amelyek főleg a fiatalabb korosztályt próbálták megszólítani.⁴⁹ Szimpatizánsaik között számos, a nyilvánosság előtt nézeteiket nem vállaló értelmiségit is találni. Az sem mellékes, hogy mind a mai napig a városok újságos standjai szabadon árusítják a legionárius kiadványokat. Sok esetben az írott és az elektronikus média egy-egy szereplője sem határolódik el kellő mértékben a jelenségtől. Többek között ez volt az oka az OTV tévéársaság műsorszórási joga felfüggesztésének is. (A tévéadó

⁴⁷ Ennek a munkának az eredményeként született a Vultur, Smaranda (szerk.): *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*. Polirom: Iași, 2002.

⁴⁸ Florian, Alexandru: *Antisemitismul în România și Ordonanța de Urgență nr. 31/2002*. <http://www.goethe.de/ms/buk/archiv/material/florian.doc>.

⁴⁹ Lazar, Ozy – Florian, Alexandru: *Antisemitism în România – Raport 2002*. http://www.romanianjewish.org/en/antisemitism_in_romania_02.html.

2002-ben több olyan műsort sugárzott, amelyben antiszemita, vagy idegengyűlölő, uszító kijelentések hangzottak el.)

Elgondolkodtató a Nyílt Társadalomért Alapítvány 2000 novemberében végzett felméréseinek eredménye is, amely szerint a megkérdezettek 35 százaléka nyilatkozott úgy, hogy zavarná, ha zsidó szomszédja volna.⁵⁰ Egy két évvel később készült vizsgálat pedig azt mutatta ki, hogy a válaszolók többsége úgy gondolja, a zsidók jobban élnek az országban, mint ők, és az ország gazdasági helyzetét úgy lehetne a legkönnyebben helyreállítani, ha alkalmaznák a zsidó üzletember modelljét.⁵¹

Egy 2002-es, antiszemitizmusról készült jelentés, mindamellett, hogy nem tekinti az országot antiszemitának, aggasztónak tartja a zsidó népesség arányszámához képest túlzott mértékben jelenlevő kérdést a romániai közéletben.⁵² Ugyanakkor hiányolja a politikai elit, és mindenekelőtt a jelenlegi kormány nyílt állásfoglalását. Az utóbbi néhány évben hozott rendeletek és elhangzott hivatalos nyilatkozatok mozgatórugóiként a nyugati elvárásokhoz való simulást és az aktuális érdekek mentén való politizálást jelöli meg. Ennek-, és a közelgő NATO-tagságnak számlájára írja azt is, hogy Adrian Năstase kormányfő 2001-es amerikai látogatása során zsidó közösségeket keresett fel. A következő évben az antiszemitizmust és a xenofóbiát társadalmi jelenségként, illetve büntetendő cselekményként meghatározó sürgősségi kormányrendelet elfogadására került sor.⁵³ Ezzel teljesen ellentétes szellemű a román Tájékoztatóügyi Minisztérium 2003 júniusában kiadott közleménye, amely szerint 1940–45 között Romániában nem volt holokauszt. A kijelentés annak kapcsán hangzott el, hogy a román kormány engedélyezte a washingtoni Holokauszt Múzeum számára a romániai levéltárak második világháborús dokumentumainak a tanulmányozását. Mondani sem kell, hogy a kijelentés közfelháborodást váltott ki, úgy az országban, mint külföldön.

Viszonylag új jelenség a román közéletben, de legfőképpen a szélsőséges politikai alakulatok házatáján az antiszemita és xenofób diskurzus átalakulása, háttérbe vonulása. Ennek eklatáns példája Corneliu Vadim Tudor és az általa vezetett Nagy-Románia Párt, amely 2003/4-ben eddigi politikájával teljesen ellenkező, viszont jó helyzetfelismerésről árulkodó lépésre szánta el magát. Vadim Tudor nyilvánosan követte meg a zsidó népet az általa vezetett párt és hasonlóvű lap antiszemita kirohanásai miatt, 2004 januárjában pedig, mintegy „megté-

⁵⁰ Florian: Antisemitismul în România...

⁵¹ Lazar – Florian: Antisemitism în România...

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

résének” igazolásául, Brassóban felavatta Jichak Rabin mellszobrát. A legnagyobb felháborodást kiváltó lépése mégis az izraeli Eyal Arad tüzetemberrel kötött, választási kampányának lebonyolításáról szóló megállapodása volt.

A romániai futball-világ szereplője, a *Steaua* futballklub tulajdonosa, George Becali személye és alakulata révén 2004-ben tovább bővült a szélsőséges pártok listája. Az Új Generáció Pártja diskurzusából már a kezdetektől hiányoznak az idegenellenes vagy antiszemita felhangok, viszont a választott név és módszereik, a két világháború közötti antiszemita Vasgárdára és ideológusaira emlékeztetnek.⁵⁴ A kolozsvári fiókszervezetük által kiadott lap címe – *Totul pentru Țară* (Mindent a Hazáért) – pedig megegyezik a Vasgárda által 1935-ben létrehozott politikai párt nevével. Nyugat-európai hasonmászó alakulatok mintájára, úgy Vadim Tudor, mint Becali pártja, egyre inkább a vallásosságra (ortodoxia), a lecsúszott rétegek felemelésére és erőt sugárzó, dinamikus fellépésre fektetik a hangsúlyt, nem kis népszerűsége téve szert ez által.

3. Újraformálódó közösségi perspektívák

Zvi Gitelman az újraformálódó zsidó közösségekről és zsidó identitásról szóló tanulmányában két csoportra osztja a régió zsidóságát: Az első csoportba sorolja Szerbia, Horvátország, Bosznia és Bulgária közösségeit, amelyek teljes egészében a pusztulás szélére jutottak. A második kategóriába a 80–100 ezres magyarországi és az 58–ezres, de életképes csehországi, lengyelországi és romániai zsidóságot számítja.⁵⁵ Románia esetében a kérdés csupán az, hogy meddig marad meg ez az életképesség. Itt ugyanis elmaradt az a mértékű újjáéledés, *revival*, amely például a magyarországi zsidóságot jellemezte.⁵⁶

Romániában inkább lehet a judaizmus megerősödéséről, mint újjáéledésről beszélni. A kommunizmus okozta károk, az asszimiláció és Izrael kivándorlást serkentő politikája mindenképpen gátló tényezőnek számítanak, és a beindult intézményesülés, a különböző programok sem változtatnak azon a tényen, hogy a zsidóság mint létforma, megélt identitás egyre inkább visszaszorul a szervezeti élet keretei közé, abból kilépve, a közéletben pedig teljesen másodlagossá válik. Jelenleg Romániában a zsidóságot inkább csak „művelik”, mintsem megélik (ez

⁵⁴ A Vasgárdára és az *új generációra*, mint a két világháború közötti szélsőjobb értelmiségi bázisára lásd: Ornea, Zigu: *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*. Editura Fundației Culturale Române: București, 1996. 72–88.

⁵⁵ Gitelman: *Reconstructing Jewish Communities...* 50.

⁵⁶ Papp Richárd: Magyar – zsidó revival? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében. http://www.akm.tti.hu/papp_richard_magyarzsido_revival.htm.

leginkább a 15 éve beindult és jelentős eredményeket felmutató *Jewish Studies* területén nyilvánul meg.), és ez a „művelés” – néhány erdélyi kivételt leszámítva – mára teljesen egynyelvűvé vált.

A Gáll Ernő által leírt magyar zsidó kettős identitás⁵⁷ egyre kisebb közösrégre érvényes. Kérdés ugyanis, hogy a hitközségi/közösségi léttől távolmaradó és magyar (vagy román) identitású „zsidóság” származástudata milyen mértékben válik az önmeghatározás részévé? Az ország zsidó közösségére jellemző kulturális sokszínűség együtt tűnik el az idős generációval, amelyben viszont mindmáig él a regáti társaikkal szembeni másság tudata:

„Egy ilyen hangulat van is, hogy »ti, erdélyi zsidók inkább magyaroknak tartjátok magatokat, habár látjátok, hogy mit csináltak nektek a magyarok.« (...) Persze, hogy léteznek mentalitásbeli különbségek. Az erdélyi, bánáti mentalitás, ami rányomja a bélyegét a zsidó közösségekre és a zsidóságra is, más. Szóval, ha valamit megígértél, az erdélyinek az egy szent szó, azt be kell tartani, ha akarod, ha nem. A Dâmbovița partján nem mindig gondolkoznak így.”⁵⁸

Ezt tükrözi Kolozsvár, Nagyvárad, vagy Temesvár esete is, ahol a hitközségi irodák társalgási nyelve attól függően változik, hogy éppen kik vannak jelen. Az egymás között magyarul beszélő idős hitközségi előljárók román nyelven egyeztetik a középkorú titkárnővel a napi teendőket, az ifjúsági szervezet klubjában pedig már csak elvétve lehet magyar szót hallani. A bukaresti központ is kínosan ügyel arra, hogy az erdélyi hitközségek kapcsolata a magyarországiakkal minél lazább legyen. A debreceni hitközség által kezdeményezett magyar zsidó hitközségek találkozóján résztvevő romániai küldöttségben mindig van egy-két magyarul nem beszélő regáti küldött is.

A megélt romániai zsidó lét jövőjét öt fontosabb tényező alakítja: A lassú, de valószínűleg visszafordíthatatlan számbeli apadás; a regionális és nyelvi/kulturális különbségek elmosódása, eltűnése és ezzel együtt egy egységes romániai zsidó identitás kialakulása; a közösségi intézményrendszer működőképessége; a kulturális örökség továbbvitele és a keresztény társadalom felé közvetítő *Jewish Studies* művelése, valamint a többségi társadalom részéről érkező megnyilvánulások.

⁵⁷ Gáll Ernő: Kettős kisebbségben. *Korunk* 1991. 8. 957–969.

⁵⁸ Vasile Gruncea (Brassó, 1926) szóbeli közlése. (Kolozsvár, 2004. július 15.) A beszélgetés hanganyaga a szerző tulajdonában.